

Юрій Бондаренко,
доктор педагогічних наук, професор
(Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)

**“Сонячна машина” В. Винниченка:
ідеаційність проти сенситивності**
*(в аспекті застосування філософсько-історичних підходів
до вивчення літератури)*

Сучасна методика викладання літератури повинна спиратися на засади концептуального літературознавства. Забезпечення цього можливе через поглиблення філософської парадигми як моделюючого чинника для процесу вивчення художніх творів. Перші кроки у вказаному напрямку зробили методисти Г.Токань та А.Ситченко. Проте до уваги повинні братися й філософсько-історичні версії прочитання літератури, які спрямовані на виявлення особливостей художньо-історичних картин світу, створених письменниками. Зазначений підхід буде корисним не тільки на уроках, де вивчають системний літературний курс, але й на заняттях з позакласного читання. Доброю нагодою для цього є роман В.Винниченка “Сонячна машина”. Пропонуємо словесникам літературознавчо-методичний матеріал.

Американський соціолог і культуролог російського походження Пітірім Сорокін виділяє три культурно-історичні доби в житті світової цивілізації – ідеаційну, сенситивну та перехідну – ідеалістичну, які періодично змінюють одна одну. Кожна з них виробляє свою систему істин, що поширюються на всі сфери життя. Разом із тим, треба враховувати: жодна з названих культур існує не в “чистому” вигляді, а з елементами протилежної.

Найбільш яскравою ідеаційною добою, за Пітірімом Сорокіним, є європейське середньовіччя з його релігійною ментальністю й теоцентричним вертикальним світоглядом. Чим ближче до нового часу, у культурі все більше з’являється приземлених чуттєвих елементів. ХХ століття знаменує кризу сенситивності, нагромадженої до таких максимальних меж, що вона повністю визначає мислення доби, яке замикається у колі суто

горизонтальних матеріальних інтересів. Життя розвивається під знаком емпіризму. “У чуттєвому суспільстві і культурі повинна домінувати система істини, заснована на свідченнях органів відчуття”[8;544]. Примат віри ідеаційного суспільства суттєво тіснять пріоритети розуму та почуттєвості.

У романі В.Винниченка “Сонячна машина” ідеаційні елементи явно ослаблені. Вони наявні на рівні окремих вкраплень. Стара аристократія, керована кодексом честі, історичного призначення, обраності, вищої покликаності, сприймається лише рудиментом минулих часів. Вона втрачає властиві шляхетні риси, вироджується під натиском чуттєвих цінностей, головні з яких – тілесні потреби та гроші. Інколи з уст героїв звучать сентенції про важливість в житті людини Бога, духовного, родини. Але вони не визначають дух зображеної епохи.

Місцями ідеаційна світоглядна структура піддається прямому знеціненню: персонажі ставляться до неї як до псевдо, як до форми суспільного лицемірства, а натомість визнають сенситивність, виражену для когось у збагаченні, для когось у подоланні голоду, а для когось в тілесно-сексуальних бажаннях, головною домінантою існування, справжньою істиною буття, вищим законом світоустрою. З цією метою письменник створює окремі художні фрагменти, що допомагають розгорнути дискусію між двома категоріями цінностей: діалог між Трудою (сенситивність) та пастирем (ідеаційність), внутрішні монологи Труди та Макса: “Любіть ворогів своїх, благословляйте ненавидячих вас, слухайтеся грабуючих вас, підставляйте ваші ліві щоки, коли вас б’ють у праві, і любіть, любіть ближнього, як самого себе... Хе! І біля двох тисяч літ живе ця безглузда брехлива нісенітниця...” [1; 87-88]. Нею “тисячі років одні люди присипляють ... других, щоб ті не брикались і давали себе дойти” (с.115).

Як стверджує Труда, неусвідомлене тваринне існування, позадуховне і позарелігійне, більше відповідає Божественному задуму, ніж гріховне людське. За її ж твердженням, ідеаційні істини далекі від реального життя й заводять людину в глухий внутрішній кут, оскільки не дають присутньої

відповіді на важливі буттєві питання. Вони є системою заборон на те, що по-справжньому цікавить і вабить, як, наприклад, тілесні стосунки чоловіка й жінки. Натомість перевага чуттєвості – це шлях до внутрішньої свободи, гармонії із зовнішнім світом, розкутості в стосунках з оточенням.

Отже, святинями стають тіло та гроші – головні індикатори сенситивного.

У романі “Сонячна машина” тілесність перестає бути тільки властивістю окремої людини, переходить в розряд ключової ознаки зображеної епохи (слово “тіло” фігурує майже на кожній сторінці, що в принципі є типовим для творчості В.Винниченка). А тому пронизує все буття, стає стилем існування, репрезентативним чинником доби. На її основі твориться символіка, що охоплює зміст зображеної епохи. Змальовану дійсність автор називає часом “Усевладного Черева”: “Весь же народ, згори донизу, до останнього сільського наймита, пройнятий цим духом Черева. Весь він проїжджений болячкою наживи, увесь очманілий од чаду фабрики, грюкоту машин, дзенькоту склянок, весь насичений мораллю безмилосердної конкуренції, брехні, обману, визиску, образи слабшого, насили, крові, глуму” (с.28). “І майже скрізь – наркоз, алкоголь” (с.120).

В.Винниченко постійно фіксує погляд на фізичному стані тих персонажів, які уособлюють свій час. Тіло набирає різноманітних виявів: сексуально привабливе у жінок, що оголеними виконують танець біскаю, товсте, спливаюче потом, гротескно карикатурне як символ надмірного накопичення в Мертенса, Штіфеля, скалічене в Рудольфа Штора. Слово “тіло”, часто вживане в романі, підтримує його ключовий мотив, і, разом із тим, демонструє, що сенситивність є антиподом ідеаційності, майже повністю опанувала дійсність. Залежно від художнього моменту фізичні портрети героїв підсилюють оцінку духу епохи. “... Пан президент...потіють безустанно, люто, патьоками потіють”(с.239), “у Штіфеля від сала вже вуха завалюються і на шиї росте третій поверх шкіри” (с.171). Декілька разів

зустрічаються картини масових скупчень тіл, насильницьке посягання на чуже тіло.

Навіть Сонячна машина є корисною тільки за умови фізичного впливу користувачів на результат її діяльності: кожен, хто виготовляє сонячний хліб, має крапельками поту, виділеними із свого тіла, вплинути на перетворення продукту роботи машини в їжу. Без цього винахід не спрацює.

Доба “Усевладного Черева” формує власні відповідні її духові напрямки розвитку, суспільну ментальність, тип людини, наукові та мистецькі інтереси. “Вся людська наука, всі вищі, нижчі й усеможливі інтереси мають кінець кінцем одну ціль: знайти якнайлегші, якнайекономніші способи годувати, одягати людей, лікувати їх од хвороб і зручніше влаштовувати в помешканні. А мистецтва розповідають, як саме люди роблять ці немудрі речі, як саме вони гризуться між собою, як радіють, як нудьгують та ще як кохаються. От і все”.

Гроші стають еквівалентом багатьох чуттєвих можливостей: для Труди вони – свобода, для Мертенса – сила та зосередження в руках майже безмежної влади над країнами і народами, здатність робити суспільні зрушення і спрямовувати хід історії. Вони найбільше пов’язані з культом задоволення, повноти життя, який пронизує суспільство. “...В цей момент історії людства гроші є конденсовані радощі й цінності життя, ... в них, як у казковій чудодійній скриньці, сховане все, що існує на світі: і та вічна блакить, і жіноче кохання, і сум поета, і сміх фігляр, і пошана, і всяка правда, і найбільша чеснота, і слава...” (с.183).

Тому фінансова криза – одна з найбільших трагедій, причина нестабільності, передумова державних потрясінь, що теж показано в “Сонячній машині”. Виникає система сенситивних залежностей, у яких перебуває будь-яка особа і яку не може змінити навіть така могутність, як Мертенс. Це відпрацьовані механізми суспільства, закони й правила його існування, що мають виключно прагматичну доцільність і позбавлені

етичного характеру. У них легко перемелюється життя окремих людей, як-то батька й брата принцеси Елізи.

Вагомість особи визначається не внутрішніми якостями, а її місцем і роллю у творенні матеріального простору та владарюванні над ним. Цим забезпечується й ступінь свободи. Головним для будь-кого стає обсяг статків, економічна діяльність, фінансова потужність. З'являються “королі гумових препаратів”, “біржові величності” й ті, що перебувають на нижчих рівнях економічних процесів. Влада в такому суспільстві – рівноцінна владі над чуттєвими бажаннями громадян і здатністю впливати на їх задоволення. Відбувається стрімкий розвиток виробництва, функціонального тільки за умови, “якщо воно відповідає якій-небудь потребі” [3;254]. Усе це звичніше називати капіталістичними відносинами, хоча у своїй сутності вони є відносинами сенситивними, які, народившись на фізіологічному рівні тілесних бажань окремих індивідів, стали домінантами суспільного розвитку.

Автоматично на другий план відтісняються ідеаційні вартості – Бог, святість, високі ідеали. Людина відмовляється від них: молебнями її душі є цифри – унаочнення прибутків, патріархами та апостолами називають мільярдерів, храмами – біржі. “Конкурентами Бога на землі”, “ідолами” масової свідомості стають герої, які або зосереджують в руках максимальні ресурси, або змогли задовольнити матеріальні потреби в планетарному масштабі. У “Сонячній машині” це два антиподи, мільярдер Мертенс і винахідник Рудольф Штор, які в кінці твору опиняються в колі однодумців.

Новітня аристократія за своїми установками відрізняється від ідеаційної. Вона походить з прошарку торговців, буржуазії, яка нагромадила значні статки. Для неї є важливим не служіння ідеї Бога чи іншим уявним ідеалам, а опанування зовнішнього простору. Її геополітика спрямована на встановлення єдиного панування над максимально великою територією. Про це й мріє Фрідріх Мертенс та його оточення, висунувши ідею Королівства Землі, яка, по суті, відображає їхнє прагнення об'єднати банки, зосередити максимальні багатства в одних руках. Глобалізація влади й концентрація

матеріальних здобутків розглядається метою історичного поступу, вищим етапом розвитку цивілізації.

На формування соціальних стосунків у межах різних культурних середовищ значною мірою впливає ставлення людей до поняття “рівність”.

Ідеаційна культура його визнає, принаймні в релігійному сенсі – перед Богом. У ній домінує сімейний тип соціальних відносин, заснованих на принципі “братства у Христі”, що “передбачає повне злиття індивідуальних “я” в єдине “ми” з “єдиним тілом і єдиною душею”[8; 542-543]. Паралельно існували й примусові стосунки, які поширювалися на тих, хто випадав із християнського кола – язичників, єретиків і под.

У культурі сенситивній переважають договірні та примусові соціальні відносини. Це зумовлено тим, що “чуттєва ментальність – сингуляристична (одинична – Ю.Б.) та індивідуалістична ... Така ментальність не дозволяє так легко поєднати “я” в “ми”. Вона емпірична й “високо ставить чуттєві та матеріальні цінності: зручності, предмети розкоші, багатство”[8;544]. Виникає інша логіко-смилова лінія взаємин: договірна, коли люди об’єднуються для здобуття матеріальних вигод, або насильницька, коли ці вигоди треба відібрати в інших чи захистити від чужих зазіхань.

І мільйонери, що оточують Мертенса, й Інарак солідаризуються за подібними схемами. У стосунках одне з одним вони демонструють насильницький підхід.

Перша група визнає нерівність законом буття. Оскільки люди не можуть однаковою мірою бути ситі, одягнені, володіти рівною кількістю багатства. Для Мертенса, Еленберга, Ганса Штора це складає основний суспільний закон – “Вічний Порядок”, який вимагає від кожного виконувати покладені на нього функції, забезпечує тим стабільний розвиток і який нікому не дано порушувати. У підтексті ж прочитується приватний інтерес не втратити власність, чим і породжене договірне об’єднання для захисту статків.

Друга точка зору (члени Інараку, Рудольф Штор) вимагає втілювати принцип рівного розподілу матеріального, тобто забезпечувати однаковий доступ до чуттєвих можливостей. Це й стає підґрунтям для виникнення теорії комунізму.

Обидві позиції протистоять одна одній. В.Винниченко демонструє, як в означеному протистоянні протилежних уявлень народжуються соціальні відносини примусового типу. Політична риторика ряду героїв набуває викривальності відносно опонентів, але все ж спрямована на ствердження чи заперечення рівності громадян у розподілі багатств, перебуванні на щаблях суспільної ієрархії, доступі до влади і т. ін.

Назріває соціальний конфлікт сенситивного зразка. Кожна група готова чинити насильство супроти опонентів, що виливається в терористичні акти, здійснені членами Інараку, або в примусове знищення Сонячної машини та її користувачів противниками винаходу. Тут легко виправдовується деспотія різної спрямованості. Для Мертенса вона потрібна, щоб законсервувати ситуацію, для членів Інараку, щоб її змінити. Мільярдеру належить думка, що тиранії народжуються й знищуються як наслідок чуттєвих бажань народу: деспот "...мусить по коліна брѳохати в пролитій ним людській крові й з тихим усміхом або з апостольським пафосом обіцяти перетворити цю кров у нектар для будучого людства. І коли та кров і ті трупи починають занадто смердіти, юрба скидає ідола..." (с.202).

Політична картина, зображена в романі "Сонячна машина", досить сильно нагадує ситуацію кінця ХІХ й практично всього ХХ століття. Спроби вирішити проблеми людства відбуваються здебільшого в матеріальній площині. Лише на поверхні Мертенс та Інарак відрізняються. Насправді вони перебувають в одній і тій же системі культурних цінностей. Прагнення накопичувати матеріальне чи перерозподіляти його – грані сенситивного сприйняття світу. Народжуються дві політичні мети й дві ідеології. Одна правого гатунку, інша – лівого. Вони й складають політичний спектр в подібних суспільствах.

Зображена доба стимулює людину до екстравертивності, що переростає у відповідний тип зовнішньої політики. Ідея боротьби Заходу зі Сходом, корони та президентства Землі можуть виникати в суспільствах, де ключовим спрямуванням є чуттєве опанування зовнішнього простору. З'являється поняття геополітики, обґрунтоване високими цілями, але насправді має чуттєве прагнення захоплювати, привласнювати.

Мотивація ж внутрішньополітичної діяльності полягає в тому, щоб досягти такої історичної мети, коли державний устрій виступає налагодженим механізмом прагматичних взаємин членів суспільства. У цьому й вбачається “Вищий Порядок”, який забезпечує життєздатність цивілізації, унеможливорює її моральний розклад. За розумінням Ганса Штора, Мертенса, необхідністю заробляти на “хліб насущний”, забезпечувати власне фізичне існування підтримується той внутрішній рівень індивідуума, коли він залишається психологічно повноцінною істотою.

З іншого боку, Рудольф Штор та члени Інараку намагаються звільнити людство від головної чуттєвої залежності – голоду, давши світові Сонячну машину – вічний засіб легкого задоволення потреби в їжі. Для них саме це дозволить відкрити шлях до внутрішнього розвитку особистості.

Обидва підходи є суто сенситивними (оскільки в ідеаційному суспільстві тільки Бог є головним критерієм етичного та автором “Вищого Порядку”). Вони й надають усім сферам життя специфічної якості. Мораль підпорядковується сенситивній доцільності. Одні готові виправдати будь-який вчинок, що приносить зиск, тілесне задоволення. Приклад – зрада депутата Рінкеля. Інші вважають моральним тільки рівний розподіл ресурсів, проводять боротьбу проти матеріальної дискримінації. Життя людини знецінюється, а її вбивство легко виправдовується. Одних знищують за те, що багато накопичили, інших, що не мають нічого, є ніким, але багато хочуть.

Доба тотальної чуттєвості накладає свій відбиток і на сферу сім'ї. Фемінна диспропорція в суспільних статусах чоловіка й жінки, за версією

однієї із героїнь, – наслідок їхньої суто матеріальної нерівноправності. Чоловіки дивляться на одруження як на контракт, родина – їхній спосіб поглибити жіночу залежність: ”Батько хотів продати мене на все життя, як Фріду, і називав це шлюбом” (с.273). ХХ століття знаменує кризу шлюбу, який у середньовіччі та інші, до кінця, так би мовити, “не зматеріалізовані” часи, освячувався церквою і розглядався таїнством, що “об’єднує дві вірні душі, дві плоті, здатні на продовження роду...”[2;260]. Статева нерівноправність в ідеаційному суспільстві нейтралізувалася уявною рівністю перед Богом.

У сенситивному суспільстві в жінок загострюється відчуття своєї нерівності, оскільки відмирають релігійні чинники, які його згладжували. Зміна якості у взаєминах “чоловік – жінка” набуває нагальності. Її здійснення вбачається у справедливому розподілі багатств між статями. За словами Труди, щоб урівноважити питому вагу чоловіків та жінок, останнім має відійти половина грошей. Для героїні бути незалежною – значить бути матеріально самостійною. Труда укладає своєрідний контракт із своїм багатим коханцем. Стосунки двох віддаляються від любовного почуття, стають способом здобуття більших можливостей. “Грошей, грошей, грошей треба! От увесь Бог...І все буде вільне й ясне! Грошей!!!” (с.48). Цінність родини відходить на другий план, вона не сприймається сакральною єдністю на все життя. Прогнозується її відмирання. Сім’я легко розсипається, переформатовується залежно від особистих, часто утилітарних, бажань. “Щастя завжди треба здобувати, найчастіше за допомогою грошей”[2;264], – типова формула сенситивного розуміння проблеми. Людина шукає його не в собі, а в зовнішніх обставинах. Воно асоціюється з фізичною насолодою, з особливими можливостями, які часто адекватні фінансовим, у рамках суспільства. Жінка бореться, щоб усе це мати порівну з чоловіком.

У галузі науки сенситивна епоха стимулює емпіричну спрямованість. Посилюється увага до природничих дисциплін. На противагу ідеаційній схоластиці на перший план висуваються “хіміко-філософський”

(В.Винниченко) світогляд і пов'язані з ним версії осмислення світу, які виростають із прагнення чуттєво пізнавати те, що людина бачить, чує, сприймає органами дотику.

У цій сфері ідеаційні підходи також відмирають. Використання коронки Зігфріда – культового символу історичної величі Німеччини та німецьких королів – для створення Сонячної машини – символічний крок, що свідчить про максимальне витіснення ідеаційних цінностей, їх змаління, спаплюження в суспільній свідомості, прагматичне використання (недарма коронка порівняна з мишею, яку за хвіст піднесли її колишній володарці).

У цей час наука вбачає своє покликання у вирішенні суто земних проблем, із якими пов'язуються уявлення про добробут людства. Вона сповідує принцип корисності. Апогеєм доби в романі В.Винниченка є винайдення Сонячної машини, яка всіх нагодувала й задовольнила один із головних чуттєвих інстинктів – голод.

Разом із тим, автор відчув: емпірична наукова діяльність, спрямована виключно на практичний результат, стає все менше контрольованою й прогнозованою у своїх наслідках. Той хаос, який утворився в перші часи після впровадження винаходу Рудольфа Штора, підтверджує, що письменник розумів амбівалентне значення науки.

Відповідної корекції зазнає і сфера культури. В ідеаційному суспільстві митець – виразник божественного: іконописець, будівничий храмів. У протилежну добу він має зовсім інше призначення. Його твори зорієнтовані на те, щоб приносити задоволення, їх ключова тема – земне буття людини. “Сенситивне мистецтво – це мистецтво художнього зображення чуттєво сприйнятої дійсності...У ньому вирують пристрасті, відображається напруга і динаміка життя.... В хід пускаються сентиментальність і пристрастність, патетика і цинізм, жорстокість та еротика”[4;445]. “Поети, митці? Чи не вони ж споконвіку переспівували одну свою улюблену тему про жуйку, самицю й дитинча?” (с.451).

Життя художника теж зорієнтоване на підвищену чуттєвість. Процвітають салони на зразок салону Сюзанни Фішер, де бомонд “тріється у променях слави”.

Мистецтво залежне від соціального замовлення, від тих, хто його утримує. Естетизм у його сприйнятті перероджується в утилітаризм. Художні твори – предмет накопичення, про що свідчить палац Мертенса, де відчутна какофонія шедеврів, мало поєднаних між собою різних напрямків. Виникає стиль “омнеїзму, всеїзму, всього що тільки можна зібрати, купити; щирий витвір біржової, нажертої честолюбності й претензійної нездарності” (с.6). Пам’ятки мистецтва, що сприймаються в еквівалентах їх матеріальної цінності, спрямовані не на духовне наповнення, піднесення людини, а на чуттєвий вплив. Опис палацу мільярдера подано як тріумф сенситивної доби, яка досягла максимуму в зовнішній деестетизованій пишності свого вияву.

Отже, можемо окреслити сценарій історичного розвитку від В.Винниченка.

Письменник формує образ сенситивної культурної епохи, для якої є пріоритетним максимальне задоволення чуттєвих прагнень. У сенситивному суспільстві визнається первинність матеріального порівняно з духовним. Страва стає культом, її вживання, за словами деяких героїв, доходять до паталогічних форм, як-то харчування м’ясом тварин. Ідеал такого суспільства – максимум чуттєвого задоволення, у першу чергу – через їжу та забезпечення інших тілесних потреб. Він і виступає метою історії. Людина вироджується, перетворюється на жуйну істоту, заціклюється на матеріальному. Саме тому “важко протистояти бажанню сьогоденного прочитання” твору “як достовірної картини суспільства, що зробило своїми фетишами примітивне споживання, брутальну насолоду й жалюгідні тріумфи інженерної думки”[6;43-44].

Поява Сонячної машини спричинила вибух гедонізму, продемонстрований письменником через ряд масових сцен, у яких герої реалізують свою чуттєвість. Поступово в означений процес втягуються цілі

країни і вся планета. Історія сенситивної доби в цій точці має бути завершеною або перейти на іншу стадію. Адже будь-який суспільний устрій рано чи пізно себе вичерпує. Має настати момент вирішення його головної проблеми. В цьому й полягають передумови для кризи: зникає перспектива подальшого руху, стратегія розвитку. Але створюються можливості для нового історичного експерименту.

Якою буде людина, позбавлена необхідності працювати?

У Сорокіна історія циклічна, це своєрідний колообіг сенситивних та ідеаційних епох, де останні покликані надолужувати духовні втрати попередніх діб. Він стверджує: коли сенситивне суспільство досягне кінцевої точки, запрацюють духовні чинники й подальший розвиток перейде в ідеаційну фазу. На думку Сорокіна, ХХ століття буде кризовим, межовим, у ньому відбудеться культурний бунт проти сенситивності як визначальності. І вчений, і письменник зійшлися в такому розумінні.

У Винниченка суспільство в кінцевому рахунку також повернеться до ідеаційного стану, але парадоксальним способом: не через звернення до трансцендентності традиційних релігій, а шляхом повного задоволення тілесних прагнень. Прорив – у досягненнях науки. Сонячна машина розглядається піком людської еволюції, початком нової ери, коли докорінно зміняться засади існування. Формується авторський історичний прожект – своєрідний сенситивно-ідеаційний сплав ідей: нібито вивільнена від фізичної залежності здобувати їжу людина має стати внутрішньо досконалішою. Виникає й контраргумент, теж сенситивно-ідеаційний, але з протилежним висновком: відсутність необхідності робити фізичні й інтелектуальні зусилля, щоб задовольнити голод, деморалізує, нестиме психологічний розклад, зменшуватиме духовну повноцінність людства.

Члени Інараку вбачають можливість із допомогою винаходу Рудольфа Штора здійснити велике продуктивне історичне зрушення. Натомість Мертенс порівнює Сонячну машину з дією порнографії на молодь, Сюзанна Фішер та “Куций лев” стверджують: винахід спровокує дегенерацію

суспільства, він розрахований на неактивну, низькопродуктивну частину громадянства, посилить її роль, а відтак – зупинить розвиток. Обидві позиції зосереджують і сенситивні, і ідеаційні елементи розуміння дійсності, але все ж передбачають пріоритетність матеріально-чуттєвого. Вони підкріплені цілим рядом картин, у яких герої демонструють або існування на рівні тваринних інстинктів (картини життя мешканців Берліна після впровадження Сонячної машини), або творче пробудження внутрішніх сил у ситуації, коли задоволена одна з основних фізичних потреб.

Отже, у своєму романі В.Винниченко надав три можливі версії історичного розвитку планети.

Перша (до винайдення Сонячної машини) – глобалізація процесів у цивілізаційному просторі (до речі, подібне відбувається сьогодні), концентрація влади в руках тих, хто володіє найбільшими матеріальними можливостями. Мертенс планує стати в перспективі Королем Землі, навколо нього формується нова “аристократія”, відмінна від феодально-ідеаційної тим, що наділена виключно прагматичною свідомістю.

Друга – повна перемога чуттєвості над людиною, внутрішнє виродження, зсунення до тваринного рівня, здичавіння майже всього населення Землі, коли відпаде потреба працювати, що може бути спричинено стрімким розвитком науки. Настане кінець цивілізаційної історії, яким завершиться сенситивна доба.

І третя – у тих же умовах розпочнеться ера розкріпаченої чуттєвості, яка стимулюватиме пробудження творчої енергії людей.

Остання версія ідеаційна за способом творення, оскільки є продуктом міфологічного світогляду людей, а не похідною від природного розвитку суспільства. Проте й тут В.Винниченко знаходить опертя в площині сенситивного розуміння. У громадян нового суспільства нібито з’явиться чуттєва потреба творчої праці: “А просто хочеться робити, ну, от, хочеться й більше нічого! ... Просто нема куди сил дівати. Ну, від радості, від щастя, ... від волі хочуть робити” (с.509). Цей психологічний феномен базується в

романі на уявленні, що в багатьох осіб існує надлишок продуктивної енергії, яка, концентруючись, шукає для себе вихід. В умовах нової дійсності, коли відпаде примусова праця як необхідність, людина зможе спрямувати свій потенціал на виконання бажаних для себе, але й суспільно важливих функцій. Більше того, “...повинна настати така організація виробництва, де ... праця із тяжкої повинності перетвориться на *насолоду* (виділення наше – Ю.Б.)”[9;278]. Епіцентрами випромінювання творчої енергії будуть комуни, де житимуть і працюватимуть “сонцеїсти”.

Усі авторські варіанти історичного майбутнього не зовсім підпадають під оцінку тих критиків, для яких роман “розпадається на три складники утопії: антиутопію, дистопію та позитивну утопію. В основі антиутопії лежить критика утопічних проєктів, дистопія (або негативна утопія) потрактовує життя в утопічній державі як значно гірше від сучасного, наголошуючи катастрофічні наслідки утопій; позитивна утопія пропонує читачеві уявну досконалу модель суспільства, що віддалене в просторі або й часі й рівень якого значно вищий від сучасного”[7;34]. У такому висновку, який є справедливим тільки певною мірою, не врахована та частина твору, що присвячена часу до винайдення Сонячної машини. Антиутопія, дистопія та позитивна утопія повинні бути пов’язані із загальною концепцією твору як тексту, де продемонстрована авторська версія функціонування й переродження сенситивного суспільства.

В.Винниченко розробляє власну формулу виведення людства на новий етап розвитку. Він втілює ідеаційну тезу-міф про досконале суспільство, що народилася в головах героїв відповідного типу, зокрема Макса Штора та інших членів Інараку, і яка наближена до авторської позиції. Для неї в романі існують свої передумови.

Рудименти ідеаційності зберігаються в будь-якому сенситивному середовищі, вони зменшуються, маргіналізуються, але до кінця не зникають. У душі особи живе відчуття, що матеріальні цінності належать до нижчого порядку. Людина не може бути задоволеною виключно ними. Їй хочеться

бачити себе причетною до справжнього, більш високого, що стоїть над фізичним існуванням. Цим можна пояснити прагнення Мертенса одружитися з принцесою Елізою: той, хто сидить на “троні біржової слави”, “жде на неї, спадкоємницю слави справжніх тронів” (с.146).

В.Винниченко задіяв певну кількість героїв, що живуть у сенситивний час, а дотримуються принципів іншої епохи й тим самим випадають із глобальної площини. З’являються персонажі, які здатні на вчинки ідеаційного характеру, хоча керівним мотивом для них уже не є поняття божественного. Уявні високі ідеали, фанатизм, готовність на самопожертву – психологічні ознаки учасників терористичних організацій крайнього лівого чи крайнього правого політичних спектрів. Герої вказаного типу демонструють ідеаційність, яка притаманна не теократичним епохам, суспільствам, організаціям, а їхнім аналогам, керованим будь-якою штучно виробленою і штучно насадженою ідеологією, що сприймається набором сакральних істин на зразок міфів комунізму чи фашизму. Хоча вони все рівно – породження доби, коли боротьба за матеріально-чуттєве виступає ключовим рушієм усіх суспільних процесів. Саме так можна дати оцінку членам Інараку в романі В.Винниченка.

Подібну психологічну якість має і винахідник Рудольф Штор. В умовах, коли життя пронизується практицизмом, знаходяться альтруїсти, що сприймаються чужорідними елементами в цьому середовищі. Вони не вміють бачити власну вигоду, присвячують себе ідеї, яку для себе визначили і яку теж сакралізують. Автор наділяє цього героя деталлю (у нього скалічене тіло), яка символічно виводить його за межі культурної доби, у яку довелося жити.

Отже, письменник демонструє: ідеаційний складник наявний у свідомості частини членів сенситивного суспільства, рано чи пізно може бути виведений ними на перший план і в суспільному житті. Його носіями є особливий тип людей, здатних продукувати соціальні міфи, що уявляються їм високими абсолютами. Ці особи закликають і ведуть до них інших, часто

готові бажане для себе насаджувати в середовищі силою. Вони моделюють у власній свідомості образи нових епох і присвячують себе аж до самопожертви їх утвердженню. Так виникають утопічні проекти, які зазнають і зазнаватимуть розвінчання в антиутопіях.

Проте за своїм змістом “Сонячна машина” ширша за всі види утопії, що в ній представлені. З одного боку, письменник показав: концентрація сенситивності в суспільному житті досягла критичної межі й спровокувала проти себе ідеаційний бунт, підсилений у романі технічним розвитком цивілізації. Разом із тим, специфікою ідеаційних тенденцій і у XX столітті, і у творі є не теоцентризм, як у середньовіччі, а творення новітніх соціальних міфів, яким надається статус сакрального. Зокрема, міфу про можливість духовно-творчої епохи, що нібито настане після звільнення людства від залежностей, породжених чуттєвими потребами, коли не доводитиметься добувати їжу, зникне необхідність у грошах, обвалиться традиційна насильницька система влади, зміняться політичні та моральні канони. З’являється нова віра в нову якість життя. Тих, хто її несе, починають обожнювати, перетворювати на ідолів свідомості, як Рудольфа Штора в другій половині роману. Відтепер суспільний поступ скеровується не чуттєвими потребами, а міфотворчістю, автори якої думають, що “вловили” істину. У такій ситуації “міфологія визначає ... історію” людства, “...вона його доля “[10;213].

У реальному житті вибух ідеаційності в психології XX століття зумовив виникнення значної кількості тоталітарних держав, керманічі яких свято вірили в уявні проекти більш досконалих суспільних організацій й намагалися їх нав’язати решті громадян. Усе закінчилося великим насильством. “Енергія зла черпається із енергії істини, впевненості в баченні істини”[5;116]. Але ця заувага не тільки В. Винниченку. Його “Сонячна машина” – особливий міф про окремий шлях звільнення людини від сенситивних залежностей із допомогою технічного прогресу. Він видається

більш реальним і менш жорстоким, ніж ті, на основі яких ставилися соціальні експерименти у ХХ столітті, і навіть певною мірою зменшує їх агресивність.

От тільки, чи буде після всього духовно-творча епоха?

Для опрацювання роману пропонуємо таку методичну систему роботи:

I. Підготовка школярів до роботи з літературним матеріалом:

теорія культурно-цивілізаційного розвитку, яку створив Пітірім Сорокін, зміст понять “ідеаційність” та “сенситивність” (слово вчителя, учні занотують), постановка словесником дослідницької проблеми: проаналізувати художньо-історичну картину світу в романі “Сонячна машина” на основі вказаних концептів.

II. Дослідження роману В.Винниченка:

а) твір В.Винниченка як художнє поле протиставлення двох систем цінностей з домінуванням сенситивних, девальвацією ідеаційних (слово вчителя);

б) тілесність і гроші – індикатори сенситивності, їх вплив на всі сфери життя (бесіда, елементи самостійної роботи, виступи вчителя та учнів):

Зачитайте фрагменти, де загострена увага до фізичних властивостей героїв. Доведіть, що тілесність у романі не тільки засіб характеристики персонажів, але й ключова ознака зображеної історичної доби.

З’ясуйте роль матеріального в житті героїв. Що означають гроші для Труди, Мертенса та інших персонажів? Зачитайте вислови героїв з цього приводу.

Поясніть зміст художніх образів “королі гумових препаратів”, “біржові величності”, підберіть із тексту роману синонімічні до них. Розкрийте, як, за версією В.Винниченка, формується аристократія в сенситивному суспільстві, чим вона відрізняється від аристократії ідеаційною, до чого внутрішньо спрямована.

Виступ підготовленого учня на тему: “Група мільйонерів та революційна організація Інарак: подібність принципів об’єднання, ставлення

до поняття “соціальна рівність”, до матеріального розподілу, спрямованість на застосування насильства”.

Коллективне обговорення проблемного запитання: Як уявляють “Вищий Порядок” представники обох таборів? Чим можна пояснити їхні судження? Як формуються політика й геополітика в романі “Сонячна машина”?

Слово вчителя про сімейні стосунки в ідеаційному та сенситивному суспільствах. Продовження бесіди:

Проаналізуйте образ Труди. Як героїня дивиться на взаємини чоловіків та жінок? Чому вважає нерівноправними? Яким чином, на її думку, можна зрівняти в правах протилежні статі? Як героїня вирішує цю проблему для себе?

Виступ підготовленого учня на тему: “Наука і мистецтво в сенситивну добу – версія В.Винниченка”.

в) варіативність сценаріїв історичного розвитку, поданих у романі “Сонячна машина” (лекція-аналіз учителя, учні конспектують).

Література:

1.Винниченко В.К. Сонячна машина. – К.: Дніпро, 1989. – 619 с. (далі цитуємо за цим виданням).

2. Дені де Ружон. Любов і західна культура. – Львів: Літопис, 2001.

3.Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. – М.: Наука, 1990.

4.Кармин А. Основы культурологии: морфология культуры. – СПб.: Лань, 1997.

5.Мамардашвили М. Сознание и цивилизация // Мамардашвили М. Как я понимаю философию. – М.: «Прогресс», «Культура», 1992.

6.Сиваченко Г. “Сонячна машина” В.Винниченка і роман-антиутопія ХХ сторіччя // Слово і Час. – 1994. - №1.

7.Сорока М. Місце для утопії // Критика. – 2006. - №7-8.

8.Сорокин П. Социальная и культурная динамика: Исследования изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений. – СПб.: РХГИ, 2000.

9.Энгельс Ф. Анти-Дюринг. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1950. – С.278.

10.Шеллинг Ф.В.Й. Введение в философию мифологии // Сочинения в 2 т. – М.: Мысль. – Т.2.